

HORUCZI LÁSZLÓ

AZ ERKÖLCS TUDOMÁNYA, A TUDOMÁNY ERKÖLCSE

Korunkban a tudományos haladás időszakában különös élességgel vetődik fel a tudomány és az erkölcs viszonya. Az alábbiakban néhány fontosabb összefüggés feltárására teszünk kísérletet.

A problémakör megfogalmazása — első megközelítésben — kissé bizarrnak tűnik és a fiatal marxi szójátékok utánzataként hat. Bizonyos mértékig többértelműséget is sugall és túl absztrakt benyomást kelthet az adott megfogalmazás. Ezek a benyomások akkor érződnek, ha leszűkítetten értelmezzük a fenti problémakört. Valóban a téma több értelmezésre és eltérő kiindulásra is alapot adhat. Egyrészt elvárható, hogy az etikáról, az erkölcs tudományáról (erkölcstanról, erkölcsfilozófiáról) szóljon, másrészt, hogy a tudományok erkölcséről (erkölcsi funkciójáról) adjon bizonyos képet, vessen fel gondolatokat. Leegyszerűsítve értelmezve tehát valóban két témának tűnik a fenti címadás, azonban mélyebbre hatolva a két külön irányba haladónak látszó vonalak találkoznak, sok vonatkozásban egybeolvadnak.

Hogyan vetődnek fel a kapcsolódó problémák az etikában?

Az etikában — az erkölcs tudományában — azon túl, hogy mi az erkölcs, melyek a főbb jellemzői, kardinális problémaként fogalmazódik meg az a kérdés is, hogy az etikának van-e normatív funkciója, az etika kidolgozhat-e erkölcsi normákat, követelményeket, direkt módon is, vagy csak általános orientáló, elveket, értékeket szabad adnia, mert különben a moralizálás mocsarába süllyed. Magyarországon a közelmúltban elég széles körökben elterjedt moralizálásellenesség (gyakran etikaellenesség) kétségsbe vonja az etikának a normatív funkcióját és azt a feladatát, hogy felállítson konkrét szabályokat, elveket. Ha az etikának nem feladata az erkölcsi viszonyok direkt és indirekt szabályozása, akkor az etika, mint tudomány, nem tesz eleget minden tudomány egyik alapvető funkciójának az emberi társadalmi gyakorlat sikeressége elősegítésének, biztosításának. Az etika az emberi gyakorlati tevékenység sikerességéhez azzal járulhat hozzá, ha az adott konkrét társadalmi-emberi viszonyokat elemezve direkt módon is felállít követelményeket. A követelmények direkt módon történő felállítása — ha figyelembe vesszük a konkrét társadalmi, történeti viszonyokat — nem jelent moralizálást, hanem értékítéletek általános vagy konkrét normává formált megfogalmazását. Ennek a feladatnak az etika egyrészt a saját specifikus módszereivel tehet eleget, másrészt eleget tehet a tudományokban általánosan alkalmazott módszerekkel is. Az etika és a tudományok vonala ott találkozik össze, amikor az emberi gyakorlat eredményességét tekintik alapvető feladatuknak.

Az etika normativitása kapcsolódik a szokrateszi etikai racionalizmushoz. Szokratesz azt hirdette, hogy az ember ha tudja, hogy mi a jó, mi a helyes, akkor azt is cselekszi. Éppen ezért Szokratesz szerint az embereket meg kell tanítani a szépre, a jóra és akkor úgy is fognak élni. Sajnos a tapasztalat nem azt mutatja, hogy a helyesnek, a jónak az ismerete garantálná az annak megfelelő magatartást, így az etikai raci-

onalizmus tanítása nem helytálló. Ugyanakkor van a problémának egy másik oldala is. Ahhoz, hogy az emberek betartsák az együttélési szabályokat, az szükséges, hogy ismerjék ezeket a szabályokat, ugyanis ha nem ismerik a szabályokat, nincsenek azzal tisztában, hogy mit kell tenniük, milyen alapon várjuk el, hogy betartsák azokat, hogy az erkölcsnek megfelelően éljenek? Ha nem tudják, hogy mi a követelmény, mi a norma, akkor a cselekvés csak ösztönös lehet, a „vak tyúk is talál szemet” metódust követi. Így tehát azt is megfogalmazhatjuk, hogy ha az emberek tisztában vannak az erkölcs követelményeivel, ismerik a normákat, az elvárásokat, nagyobb a valószínűsége, hogy betartják azokat, mint abban az esetben, ha nem rendelkeznek ismeretekkel.

A moralizálás vádja az etikában kétélű fegyver. Magyarra lefordítva erkölcsprédikációt jelent, a szépről, a jóról szóló papolást foglalja magában és hatékonysági foka meglehetősen alacsony. Tipikus esetei a moralizálásnak; a vallásos erkölcsprédikáció, a szülők, a pedagógusok egy részének ún. „nevelő tevékenysége” továbbá minden olyan széplélek, vagy morális viszonyulás, amikor a jelenségek mögött nem erkölcsi, hanem gazdasági, politikai, vagy más mozgatók húzódnak meg. A moralizálás ott akar erkölcsi eszközökkel eredményeket elérni, ahol az erkölcs tehetetlen, ahol más eszközök szükségesek az eredményességhez. Továbbmenve hibája az is a moralizálásnak, hogy mindent erkölcsi eszközökkel kíván elérni és szükségszerűen elhanyagol más eszközöket, más lehetőségeket. A moralizálás elleni küzdelem tehát az etika tudományossága érdekében soha el nem hanyagolható feladat.

Másik oldalról megközelítve, azonban azt is látnunk kell, hogy a moralizálás elleni küzdelemben nem szabad elkövetni a moralizálás egyik hibáját, az abszolutizálást. Ha soha, sehol nem kívánunk igénybe venni erkölcsi eszközöket, soha senkinek nem kívánunk erkölcsi értéktételeket közölni, nem mondjuk meg az embereknek mit helyeslünk, vagy helytelenítünk, akkor átcsúszunk a másik végletbe, nem orientáljuk, vagy orientáltatjuk az emberek magatartását a kívánatos irányba, utat engedünk a teljes esetlegességnek; végső soron az ösztönösségnek.

Az emberekkel miheztartás végett meghatározott esetekben közölni kell egyetértésünket, esetleges helytelenítő véleményeinket, végső soron értékelni kell a magatartást vagy magatartás-típusokat. Ahogy a művészeti élet normális fejlődéséhez szükséges a szakszerű reális művészeti kritika, úgy az emberek közötti normális viszonyrendszer kialakítása is tételezi az értékelést, helyeslést vagy helytelenítést. A problémát mindig az jelenti, hogy az optimális mércét nehéz megtalálni, holott a szülő, a pedagógus, de a munkahelyi vezető is státuszából adódóan köteles értékelni, és ha nem helyesen alkalmazza a mércét, akkor a moralizálás hibájába eshet, aminek az elkerülése azonban nem indokolható egy olyan alapállást, hogy inkább semmiféle kritika vagy értékelés, mintsem a moralizálás.

Az etika akkor, amikor normák, elvek kidolgozására vállalkozik, nem moralizáló tevékenységet folytat, hanem az etika tudományos funkciójának tesz eleget, óvakodva természetesen tudatosan a moralizálástól.

Az etika tudományos funkcióját — azon túl, hogy óvakodnia kell a moralizálástól, befolyásolja egy olyan sajátosság is, ami az erkölcs lényegével kapcsolatos. Az erkölcs egyik specifikus lényegi vonása, hogy „az erkölcs mindenhol jelen van, de tiszta formában sehol sincs jelen.” Az emberi tevékenység jellege szerint lehet, gazdasági (munka, csere) biológiai (evés, ivás, alvás), továbbá politikai, kulturális, eszmei stb. Ezek a formák, vagy jellegzetességek nemcsak önmagukban és tisztán jelentkeznek, hanem úgy, hogy az adott tevékenység jellegét döntően meghatározzák. Pl. amikor az ember alszik, döntően biológiai tevékenységet folytat, de ugyanakkor jelen van a társadalom is, mert az ágy, az ágynemű, a lakás, ahol alszik, a társadalom

terméke. Ugyanez vonatkozik például a munkára is, mert amikor az ember munkatevékenységet folytat, akkor ott jelen vannak más tevékenységformák is, többek között működik a biológiai mechanizmus, az ember viszonyul másokhoz és a munka során mindig jelen vannak eszmei momentumok: az ember tapasztal, tanul a munkatevékenység közben is. Az erkölcs sajátossága, hogy tiszta formában nem adott az emberi tevékenység során, sőt az is igen ritkán fordul elő, hogy egy tevékenység főbb meghatározója legyen. Ebben az értelemben lehet mondani, hogy az erkölcs sehol sincs jelen, legalább is oly módon, mint ahogy a gazdasági, politikai, kulturális tevékenység jelen van. Azonban, ha alaposabban utánanéznünk, azt látjuk, hogy bár ritkán, de adódnak olyan esetek is, amikor a tevékenységen belül az erkölcsi jelleg dominál. Például ha valaki a főnökénél eláztatja az egyik kollégáját, vagy intrikál, megvádol, hazudozik, akkor már a tevékenység elsősorban erkölcsi jellegű lesz, mégpedig adott esetben negatív előjellel. Ugyancsak erkölcsi tevékenységnek minősíthető, ha valaki kérés nélkül segít másokon, esetleg lemond saját érdekéről, vagy áldozatot vállal másokért, akkor amikor erre semmi sem kényszeríti. Ebben az esetben az erkölcs pozitív formában van jelen a tevékenységben. Tehát az erkölcs elsődleges momentumaként is adott lehet a tevékenység során, mégis az erkölcsre az jellemző, hogy úgy jelentkezik, mint a tevékenység kivitelezési módja, a cselekvés végrehajtásának a mikéntje. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy az erkölcs mindenhol jelen van. Azonban erkölcsi szféráról olyan körülhatárolható, módon, mint például a politikáról, vagy olyan értelemben, mint a gazdaságról, nem beszélhetünk. Ez egyben azt is jelenti, hogy az erkölcsi megismerés az egyik, legnehezebb megismerés, mert az, amit meg kell ismerni, nem tiszta formában létezik, hanem összefonódva más társadalmi jelenségekkel, más tevékenységformák kísérőjelenségeként. Ez pedig megnehezíti a megismerésen túl a kíváncsú és nem kíváncsú erkölcsi jegyek megfogalmazását; végső soron a normák felállítását.

Az erkölcsi gyakorlatra vonatkoztatva a fentiekből az is következik, hogy mivel az erkölcsi megismerés bonyoldalmas tevékenység, ezért az etikusok tartózkodnak normák megfogalmazásától, értéktételek kimondásától, így csak csekély mértékben segítik elő az erkölcsi gyakorlatot. Fokozza az etika bonyodalmaait az a tény is, hogy az erkölcs történeti és osztályjellegű társadalmi jelenség és így konkrétan vizsgálva, sok ellentmondást tartalmaz. A tudományok a valóság feltárása során arra törek-szenek, hogy az általánosat, a lényegest tárják fel és ezen az alapon tegyék lehetővé a gyakorlat elősegítését. Az etika majdnem megoldhatatlan problémák elé kerül, amikor a történeti és osztálymeghatározottság miatt, ellentétes erkölcsi jelenségekkel találkozunk, mert ugyanaz a jelenség történeti, illetve osztályvonatkozásban teljesen ellentétes megítélést kaphat. Magától értetődően az etika bekalkulálhatja a történeti és osztálymeghatározottságból adódó ellentétes értékeléseket, de akkor már egy jelenség értékelésénél nem tud ugyanolyan eljárást alkalmazni, mint a tudományok általában.

Az említett problémák tovább fokozódnak az erkölcsi szabadság szférájában. A marxista szabadságfelfogás lényege, hogy a valóság törvényszerűségeinek a helyes felismerése alapján az ember uralkodik a természet, a társadalom és önmaga felett. A szabadságban a helyes felismerés, a helyes ismeret egyik lényeges feltétel, amit követ a helyesen megválasztott tevékenység, amely az uralmat, tehát a valódi szabadságot realizálja. Az erkölcsi szabadság esetében két probléma is felvetődik. Az egyik, hogy az erkölcs, az erkölcsi törvényszerűségek mennyiben ismerhetőek fel helyesen, ha az erkölcs önálló társadalmi jelenséggé nem is létezik, továbbá ugyanazt a jelenséget történetileg és osztályalapon teljesen másként értékeli? További problémát jelent, ha az etika nem kíván normákat megfogalmazni, ezeket nem kívánja

az emberekkel megismertetni, akkor az átlagember honnan szerezze azokat az ismereteket, amelyek mint helyes erkölcsi ismeretek alapjai lehetnek az erkölcsi szabadsága megvalósításának. Ha a szabadság csak a helyes ismeretek alapján lehetséges, akkor az etikai ismeretek szükségesek és az etika nem engedheti meg magának az absztrakciók elefántcsont tornyába zárkózás luxusát. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az erkölcs és az erkölcsi normák megismertetését a társadalomban nem az etika látja el elsősorban. Nagyon kevés azoknak a száma, akik etikát tanulnak vagy etikai ismeretekkel rendelkeznek, mégis betartják az erkölcs alapvető követelményeit és az erkölcsi szabadság ilyen vagy olyan fokát realizálják. Az erkölcsi normák megismertetését, a család, az iskola, a munkahely, a művészetek, a társadalmi intézmények látják el és amelyek visszatükrözése az erkölcsi tudat az, amely hozzájárul a kíváncsú erkölcsi gyakorlat kialakításához. Az etikát úgy kell tekinteni, mint az erkölcsi tudat részét, amely tudományosan, a tudomány eszközeivel tárja fel az erkölcs mibenlétét és ennek megfelelően foglal állást a kíváncsú és nem kíváncsú jelenségek között. Az etika azt segítheti elő, hogy az erkölcsi tudatban tisztázottak legyenek a társadalom alapvető elvárásai, hogy a leglényegesebb társadalmi érdekek váljanak az erkölcs fő mozgatóivá. Az etikában az jelenti a helyes módszert, ha egyaránt figyelembe veszi „a van és a kell” normáját. Egyrészt le kell írnia, fel kell tárnia az erkölcs lényegét, egy adott kor erkölcsének a mibenlétét, másrészt ezen az alapon értékelnie kell, követelményeket kell felállítania az erkölcsi gyakorlatra vonatkoztatva. Ezt tették az etikában az etika nagy klaszszikusai is, például Arisztotelész, aki nemcsak azt mondta meg, mi az erkölcs, hanem azt is, hogyan kell az embernek élnie. A mai etikusok egy része Arisztotelészt moralizálónak tekintené, holott Arisztotelész a maga idejében azt tette, amit a kor és a társadalom elvárt tőle, és nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a mai kor és a mai társadalom is számos elvárást támaszt az etika felé.

TUDOMÁNYOK ÉS ERKÖLC

Az elmondottakban az erkölcs tudományáról, az etikáról szóltunk néhány lényegesnek tekintett kérdés kapcsán. A problémák megválaszolását elősegíti, ha az erkölcsöt, nemcsak a specifikus tudományága, az etika tükrében vizsgáljuk, hanem megnézzük azt is, hogy az egyéb tudományágak — a tudás általában, mennyiben járult hozzá az erkölcs fejlődéséhez, a társadalom erkölcsének humanizálódásához.

Az etika és a tudományok általános alapcélkitűzésén túl ősidők óta — napjainkban pedig kitüntetett módon felvetve és megfogalmazva — szerepel egy olyan kérdés is, hogy a tudás általában, a tudományos előrehaladás konkrétan, mennyiben járult hozzá az emberi erkölcshez; jobb-e az ember a tudással, (ha többet tud), illetve erkölcsösebb lett-e századunk nagy tudományos felfedezései közepette élő ember, egyáltalán milyen szerepet játszik a tudomány az erkölcsi haladásban? A fenti kérdéseken túl még számos egyéb kérdés is és nagyon sok alkérdés megfogalmazható. A szóban forgó kérdések általános absztrakt szinten nehezen válaszolhatók meg, bár nem kizárt egy ilyen megválaszolás lehetősége sem, sokkal inkább történetiségében és konkrétságában adhatunk választ ezekre a kérdésekre, amikor mind az erkölcsöt, mind a tudományt a társadalmi összefolyamat részének tekintjük, ahol számos tényező közrejátszása; többek között az osztályviszonyok, a politikai, gazdasági, ideológiai tényezők is szerepet játszanak e meghatározott időszak tudománya és erkölcsé kölcsönhatásában. Az adott problémakörnek napjainkban már rendkívül széles irodalma és többféle megoldásmódja van. A leegyszerűsített és leginkább elterjedt problémamegfogalmazást a technika, az ember barátja vagy ellensége kérdésfeltevés tartalmazza.

za. Széles skálában találhatók az erre a kérdésre adott optimista és pesszimista megfogalmazások. A marxizmus válasza közismert az adott kérdésre: a társadalmi viszonyoktól függ, hogy a technika, a tudomány milyen hatást gyakorol az erkölcsre, illetve az emberre. Napjainkban a tudomány és a technika rohamos fejlődésével általános elvként leszögezhetjük, hogy a tudományok erkölcsi kérdései korunkban sokkal élesebben vetődnek fel és sokkal sürgetőbben kerülnek előtérbe, mint történetileg bármikor is. Továbbá, hogy a marxizmus a tudást végső soron úgy tekinti, mint az ember hatalmának a növekedését, amely kedvező feltételek közepette sokoldalú, egyben erkölcsi fejlődéséhez is pozitív módon járulhat hozzá. A válaszadás azonban azt is megköveteli, hogy a kérdésfeltevéseken túl kissé részletesebben is megnézzünk néhány problémát.

Történetileg a tudás és az erkölcs viszonya nagyon sok síkon felvetődött és jól ismert a zsidó-keresztény vallások elvi állásfoglalása is ebben a relációban. A biblia szerint a tudást az ember ellopta istentől, Éva és Ádám ettek a tudás fájának tiltott gyümölcséből és ezért lakolniuk kellett. A tudás és a bűn egybeesése az ókorban nemcsak a keresztény gondolkodásmód jellemzője. Ismert, hogy Gilgamesz, Prométheusz azért bűnhődtek, mert valamilyen módon tudáshoz juttatták az embert és ez az Istennek nem tetszett. Hogy az Istenek a tudást nem kívánták az emberekkel megosztani, az minden bizonnyal azzal függ össze, hogy a vallások vezetői felismerték a tudás és a hatalom összefüggését, és úgy érezték, isten hatalmának a megnyirbálásáról van szó, ha az ember is rendelkezik a tudással. Más vonatkozásban a tudás és a bűn összekapcsolását kiváltotta egy olyan társadalmi helyzet is, hogy a tudást a varázslók, majd a későbbiekben a papi kaszt tagjai birtokolták és ez a birtoklás jelentős hatalmi tényezőt biztosított számukra, nem kívántak ettől megválni. Ha pedig az átlagember törekedett a tudásra, ezt úgy értelmezték, mint Isten, illetve kiválasztottjai elleni lépést, amellyel a papi kaszt hatalmát igyekeztek csorbítani és istennel vetekedni. A klasszikus görögségnél — bár az említett Prométheusz-monda görög eredetű — a tudás és bűn összekapcsolása nincs meg, hisz a híres kalokagathia-ban: szép, jó, igaz — tartalmazza a tudást, mégpedig olyan jelenséggént, amely az erkölccsel és a művészettel együtt alkot egyseget.

A kereszténység, a görög tradíciókkal ellentétben, a tudást hosszú időn keresztül negatívan értékelte. A keresztény felfogás szerint a tudás istennel való ujjathúzást jelent és végső soron ezért büntette isten az embert halandósággal, valamint a munkával, amikor a paradicsomból való kiűzés alkalmával megátkozta, többek között azzal az átokkal sújtotta, hogy arca verejtékével keresse meg a kenyerét, a nő pedig fájdalommal szülje magzatait. Maga az áteredő bűn is a tudás miatt bekövetkezett bűn és végső soron minden ember azért születik bűnösnek, mert az első emberpár lopott az „isteni tudásból”. Magától értetődően a mai kereszténység másképpen vélekedik a tudás és az erkölcs viszonyáról, de a teológiai és a dogmatika-elvek az áteredő bűn létrejöttéről és lényegéről még ma sem változtak meg.

Továbbmenve a keresztény etika szerint a tudás az embert könnyen dölyfössé, kevélyé, elbizakodottá, gőgössé teheti és az ember elvakultságában megpróbál az istennel és minden tekintéllyel szembeszegülni. A tudással az embert a bibliában a sátán kísérti meg és pl. Goethe Faust-jában is a tudás az ördögtől ered, tehát összekapcsolják a rosszal, mert a tudományoknak mindig volt egy olyan funkciójuk, hogy megkérdőjelezték a józan ész alapján elfogadhatatlan jelenségeket, a tekintélyeket, a nem bizonyított elveket. A tudás valamilyen módon a társadalmi rossznak az egyik megtestesítője lett (és ez nemcsak a keresztény misztikum sajátja), hanem ilyen értelemben beszél Marx is a társadalmi rosszról, amely viszont nála játszhat haladó szerepet is — mert megkérdőjelezi, kétségbe vonja a begyepesedett, megmerevedett,

idejétmúlt ismereteket és legfőbb módon az elavult társadalmi viszonyok létjogosultságát, az uralkodó osztályok hatalmát. Az uralkodó osztályok és a vallás is azért kerültek nagyon gyakran szembe a tudással, mert a tudás alapján lehetett bizonyítani egy-egy társadalmi rendszer megszüntetésének szükségességét. Legtisztább formájában ezt a francia felvilágosodás, majd a marxizmus vitte véghez. A lázadás, a forradalom, amelynek a tudományos alapja ha nincs is mindig, de valamilyen *ideológiával* (specifikus tudással) rendelkezik, az uralkodó osztály szempontjából rossznak minősül, mert a fennállót kívánja megszüntetni, az ellen lép fel.

Az elmondottakkal nem azt kívántuk kifejezésre juttatni, hogy a rossz általában és a tudás egybeesnek, hanem arra utaltunk, hogy a vallás és történetileg a társadalom hanyatló szakaszában az uralkodó osztály bizonyos tudást a saját osztályérdekei alapján rossznak minősített, ami ugyanakkor az emberi haladás szempontjából már egészen más megítélést nyerhetett, mert a haladást segítette elő.

A tudomány és az erkölcs viszonyának egy további kérdése, hogy a nagymérvű tudományos fejlődéssel párhuzamosan végbement-e az erkölcsi haladás is, egyáltalán beszélhetünk-e erkölcsi fejlődésről? Olyan választ adni, hogy a ma embere, tudása következtében jobb a száz vagy ezer évvel ezelőtt élt embernél, nem könnyű, mert az erkölcsi fejlődés nem annyira egyértelmű, mint pl. a technikai vagy tudományos fejlődés. Az erkölcsi haladást ugyanis az osztályszempontok, a társadalmi rendszer korlátok közé szoríthatják, lévén az erkölcs ideologikus jelenség is, de azt egyértelműen leszögezhetjük, hogy a tudománnyal és a technikával nem fejlődött paralell együtt az erkölcs. Olyan mérvű erkölcsi fejlődésről, mint amit a tudományos technikai forradalom jelent, az erkölcs fejlődésében nem beszélhetünk.

Azonban azt sem mondhatjuk ki, hogy az erkölcsi viszonyok visszafejlődtek egy megelőző időszakhoz képest, mint azt a technika pesszimista értelmezői hirdetik. Szerintük a technika megrontotta az emberi viszonyokat, mert egyrészt elgépesítette, eldologiasította az emberek közötti kapcsolatokat, másrészt az eldologiasodás kiváltotta az elmagányosodást, szegényebbé tette az érzelmi viszonyokat. Ezt a folyamatot megtehetjük még azzal is, hogy a technika a bűnözés és az emberiség ellenes cselekedetek területén is új helyzetet teremtett, mert hisz a fasiszták a technika segítségével olyan népiertást vittek véghez, amelyhez foghatót az emberi történelem előzőleg megközelítően sem produkált és hogy napjaink bűnözése, terrorizmusa a technika felhasználásával felülmúl minden eddigi elképzelhető szintet, és majdnem kiirthatatlanak tűnik. Valóban a technikai eszközökkel a népiertás és a bűnözés mennyiségileg túlhaladt minden eddigi szintet, de nem szabad arról sem elfeledkeznünk, hogy történetileg is voltak népiertások és azok talán még nagyobb fokú kegyetlenséggel is párosultak és a bűnözés is produkált a mainál dehumanizáltabb formákat is. A technika nem teszi szükségyszerűen tönkre sem az erkölcsöt, sem az emberi kultúrát, de bizonyos társadalmi viszonyok mellett, felhasználható mind az erkölcs, mind a kultúra ellen.

Tudás és erkölcs viszonyának napjaink legégetőbb problémája a tömegpusztító fegyverekhez kapcsolódik. A tömegpusztító fegyverek létrehozatala a tudás eredménye és ma olyan mennyiségben halmozódtak fel tömegpusztító fegyverek, hogy többszörösen elegendőek, az emberiség kipusztításához. Ezzel valóban eljutott az emberiség ahhoz a paradox helyzethez, hogy az ember létét az ember legemberibb jellemzője, a tudása veszélyezteti. Az adott problémát ma már szinte lehetetlen tovább dramatizálni, mert a helyzet a drámaiság majdnem legvégső fokát jelenti, és azt sem szabad letagadni, hogy az emberiség majdnem tehetetlen a fegyverkezés továbbfokozásával szemben. Az adott helyzet megváltoztatásához az erkölcs eszközei nem elegendőek, sokkal inkább gazdasági, politikai eszközök lehetnek itt haté-

konyak, de az erkölcs sem kárhoztathatja magát hallgatásra. A mai helyzet drámaiságát használják fel egyes vallásos szekták az előzőekben már ismertett régebbi keletű tanok felelevenítésére és aktualizálására, amelyek szerint végül is bebizonyosodott, hogy a tudás rossz, ártalmas az emberre, mert az ember a tudásával önmagát pusztítja ki. Ha a tudás az ember ellen irányul és nem az ember életét szolgálja, akkor abban társadalmi és osztályok közt játszanak közre, a tudás önmagában az ember produktuma és az emberi haladás velejárója. Ha az ember ellen irányul, akkor az ugyanolyan elidegenedést jelent, mint a munka elidegenedése, mert hisz a munka elidegenedésénél is, az ember lényegi erői kerülnek szembe az emberrel, ugyanígy, mint a tömegpusztító fegyverek esetében. A tudás elidegenedésének is ugyanazok az okai, mint legtöbb emberi elidegenedésnek, tehát a magántulajdon, a kizsákmányolás elsősorban és ebből fakadó más elidegenedett jelenségek (vallás, mítosz stb.). Így ha a tudás elidegenedését akarjuk megszüntetni, akkor a mögötte meghúzódó mélyebb társadalmi okokat kell megszüntetnünk. Ma ehhez a kellő feltételek még nem adóttak, így a tudás elidegenedése napjainkban tény és ez a tény nem teszi lehetővé a pesszimiztikus feltételezések teljes kiküszöbölését sem.

Az elmondottakhoz hasonló módon felvetődő tudomány-etikai problémákat foglal magában az ember természethez és környezetéhez való új viszonya is. A környezethez való új viszony sem mentes napjainkban a drámai kérdésfeltevésektől, de itt drámaiság még kevésbé kiélezett, mint a tömegpusztító fegyverek esetében. A tudományos technikai fejlődés, főleg egy megelőző időszak felelőtlen természetkárosító gyakorlata következtében, a nyersanyagokkal való pazarló gazdálkodás miatt is, olyan látszatot keltett, mintha az ember maga pusztította volna természeti környezetét, maga lépett volna rá arra az útra, amelynek következtében a természet alkalmatlanná válik az ember elviselésére. Tagadhatatlan, hogy gyakran és sok helyen durva beavatkozás történt és még ma is történik a természet embernek megfelelő egyensúlyi helyzetébe, ez azonban nem a tudásnak, hanem a *kevés tudásnak* vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemtudásnak a következménye, és abból adódott, hogy az ember még nem tudott eleget azért sértette meg a természet rendjét.

Az elmondottakon túl korunk tudománya még számos jelentős etikai problémát tartalmaz. A tudomány, a technika új hatalmas erőket ad az ember kezébe, minek következtében megnő az emberi felelősség és vele együtt a tudomány erkölcsének a jelentősége is. A kibernetika, a kemizálás, a biológia és az orvostudomány új eredményei: a génsebészet, a szervátültetés stb., mind, mind az erkölcsi kérdések nagy tömegét veti fel és felhívja a figyelmet arra is, hogy megteremtődtek egy tudomány-etika kidolgozásának a szükségletei is. A tudományetika, amely a tudomány erkölcséhez kapcsolódik, ma még kialakulatlan, még nem létezik, de a tudományok sokasodó erkölcsi problémái egy ilyen tudományág kialakulásának a szükségessége irányába mutatnak. A felvetett problémák nem egy új tudományág, a tudományetika jegyében fogantak és távolról sem azzal az igénnyel lépnek fel, hogy egy lehetséges tudományetika körvonalazását megadják, hanem csak arra a kérdésre kívántak választ adni, hogy a tudomány, és az erkölcs milyen szálakkal kapcsolódnak egymáshoz, az etika mint tudomány mit tehet a tudás erkölcsé érdekében. A tudományetika létrehozatalának a szükséglete nem azt jelenti, hogy etikai elvek, etikai elképzelések ne lennének a tudomány és technika fejlődésével kapcsolatban, sőt nagyon sok elképzelés született és igen tetemes mennyiségű könyvet, tanulmányt, cikket összeírtak ezekről a kérdésekről. Írtak a kapcsolódó problémákról, a polgári filozófusok közül Jaspers, Heidegger, Sartre, Popper, a neotomista filozófia számos képviselője, több szépirodalmi jellegű mű is megszületett pl. Dürrenmatt drámáiban, mások a tudományos fantasztikus irodalomban érintették a modern tudomány és az erkölcs kérdését.

Азонбан annak ellenére, hogy sokan és sokat foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, a problémakörök és megoldások még nem álltak össze egy rendszerezett tudományos etikává, a különböző kérdések, felvetések értelmezések egy későbbi időszakban ötvöződnek majd össze, amikor a problémák nemcsak egymás mellett lesznek, hanem logikai rendszert alkotva válnak egy tételeit is bizonyítani tudó tudományetikává, amely hozzájárul majd a tudomány erkölcsének a tisztázásához is. Napjainkban azonban ez még nem történt meg, és a tudományetika kialakulásának folyamatát gátolja egy más összefüggésben már említett jellegzetesség, az ti., hogy ugyanazt az esetet, tényt ellentétes módon értékeli még a társadalmi és osztályviszonyok következtében. Ilyen esetben lehet tekinteni a tudós, a kutató személyiségével kapcsolatos problémákat. Összeegyeztethető-e a lelkiismerettel, hogy valaki olyan kutatásokra tegye fel az életét, amelyek az ember pusztítására irányulnak? Nem kellene-e az erkölcs alapján az embernek, a tudósnak ilyen irányú tevékenységtől tartózkodnia?, stb. Mint már utaltunk rá, egy tartalmilag is kidolgozott tudományetika ma még nincs, de adott számos olyan tudományos és etikai probléma, amelyek megválaszolásával sokáig nem lehet várni. Az előzőekben elmondottak néhány ilyen kérdést felvetettek és a kérdések általános szinten történt megválaszolásán túl a marxista tudományetika kimunkálásának a szükségességére kívánták a figyelmet felhívni.

Л. Хоруци

НАУКА МОРАЛИ, МОРАЛЬ НАУКИ

Тема, на первый взгляд, кажется несколько странной, и её формулировка, по характеру напоминающая молодого Маркса, подразумевает некоторую двусмысленность; далее, она может казаться слишком абстрактной в данной формулировке, в особенности, если узко анализируем этот круг проблем. Правда, эта тема может дать почву для многих толкований и исходов. Во-первых, можно ожидать, чтобы она говорила об этике, науки морали (учения о морали, философии морали), во-вторых, чтобы она дала определённую картину морали наук (их моральной функции); чтобы она наводила на мысли. Истолковывая упрощённо, действительно кажется, что заголовок доклада содержит две темы, однако, проникая вглубь, встречаются линии, как будто движущиеся в двух разных направлениях, во многих отношениях сливающихся друг с другом.

В этике — науке морали — кроме того, что такое мораль, каковы её наиболее главные черты, возникает ещё и вопрос: может ли этика иметь нормативную функцию, может ли она разработать моральные нормы, требования и прямым способом, или же ей можно давать только общие ориентирующие принципы, ценности, потому, что иначе она завязнет в болоте морализации. В Венгрии в недавнем прошлом в довольно широких кругах распространившаяся враждебность морализации (зачастую враждебность этике) ставит под сомнение нормативную функцию этики и её задачу установить конкретные правила и принципы. Если задачей этики не является прямое и косвенное урегулирование нравственных отношений, то в этом случае этика как наука не удовлетворяет одной из основных функций любой науки, содействию, обеспечению результативности человеческой общественной практики. Эту задачу этика может выполнить, с одной стороны, с помощью своих своеобразных специфических методов, а с другой стороны — и методами, находящими общее применение в науках. Линии этики и наук встречаются там, когда их основной задачей считают успешность человеческой практики.

Кроме вышеназванных вопросов можно сформулировать еще много прочих вопросов и множество подвопросов. На эти вопросы трудно ответить на общем абстрактном уровне, хотя не исключена возможность и такого решения; скорее всего мы можем дать ответ в своей историчности и конкретности, в то время как мораль, так и науку мы считаем частью общего общественного процесса. Наиболее упрощенную и распространенную формулировку проблемы содержит техника: друг она или враг человеку? На этот вопрос можно найти оптимистические и пессимистические формулировки широкого диапазона. В современную эпоху бурным развитием науки и техники в качестве общего принципа мы можем подытожить, что моральные вопросы наук ныне ставятся намного острее, намного быстрее выдвигаются на передний план, чем когда-либо. Далее, марксизм, в конечном счете, считает знание как рост могущества человека, которое в благоприятных условиях положительным образом может способствовать и многостороннему, а вместе с тем и моральному развитию человека.